

Mitja Žagar¹

Upravljanje različnosti in integracija: od idej do konceptov

Izvleček

V prispevku, ki temelji na članku, objavljenem v ugledni reviji *European Yearbook of Minority Issues*, so obravnavani koncept(i), strategije, politike, ukrepi in dejavnosti upravljanja različnosti v pluralnih, (notranje) raznolikih in asimetričnih družbah. Urejanje in upravljanje družbeno relevantnih različnosti sta proučena kot orodji za zagotavljanje miru, stabilnosti in razvoja, pri čemer je posebna pozornost namenjena upravljanju etničnih, kulturnih in verskih raznolikosti, strategijam, politikam in praksam migracij, vključevanju in integraciji migrantov in oseb, pripadnikov različnih manjšin in drugih specifičnih skupnosti, vključevanju in integraciji teh skupnosti, urejanju, promociji in uresničevanju človekovih pravic in svoboščin, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom manjšin. Strategije in prakse vključevanja in integracije morajo postati kontinuirani procesi in pomembne sestavine uspešnega upravljanja različnosti, v katerem morajo sodelovati vsi relevantni akterji, tako posamezniki kot kolektivne entitete.

Ključne besede: asimetrije, (i)migracija, integracija, interkulturalizem, manjšine, multikulturalizem, pluralnost, urejanje in upravljanje različnosti, vključevanje

Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts

Abstract

Based upon article published in prestigious *European Yearbook of Minority Issues* the chapter discusses the concept(s), strategies, policies, measures and activities of diversity management in plural, diverse and asymmetrical societies. Regulation and management of socially relevant diversities in contemporary societies are examined as tools that can ensure peace, stability and development in these societies. In this context the chapter studies the management of ethnic, cultural and religious diversities, strategies, policies and practices of migration, inclusion and integration of (im)migrants and persons belonging to diverse minorities and distinct communities, inclusion and integration of those communities as collective entities, regulation, promotion and exercise of human rights and fundamental freedoms, including minority rights and protection of minorities, etc. Special attention is paid to the strategies, policies and practices of inclusion and integration that shall become permanent ongoing processes as important segments of successful diversity management in which all relevant actors – individuals and collective entities – shall be involved actively.

Key words: Asymmetries, (im)migration, inclusion, integration, inter-culturalism, minorities, multiculturalism, plurality, regulation and management of diversities (diversity management)

1 Uvod: kontekst

Na ulicah vseh (posebej večjih) mest lahko slišimo mnogo različnih jezikov in narečij ter opazimo različne telesne in kulturne značilnosti posameznikov; neverjetna raznolikost različnosti je bistvena značilnost sodobnih urbanih okolij. V ruralnih okoljih sta pluralnost in raznolikost morda manj očitni, vendar ju prav tako najdemo vsepovsod. Popotovanje po podeželju nam razkrije številne asimetrije in raznolikosti, kot so specifične geografske in klimatske značilnosti, različna gostota prebivalstva in tipi poselitve, različne ravni družbene in ekonomske razvitosti, različni arhitekturni in življenjski slogi, različna narečja in jeziki, specifični odnosi v skupnostih itd.

Etnične, jezikovne, verske in kulturne raznolikosti so le nekatere izmed vrst in razsežnosti raznolikosti ter asimetrij v sodobnih družbah. Glede na njihov družbeni vpliv in pomen v zgodovini – zlasti v zadnjih dveh stoletjih – predstavljajo pomembne dejavnike družbenega in zgodovinskega razvoja. Etničnost – kot družbeni fenomen in (politični) koncept ter zlasti kot specifične kolektivne identitete, ki so se pojavile in se razvijale (v Evropi od sedemnajstega stoletja dalje) v specifičnih zgodovinskih okoliščinah v (moderne) narode in nacije, ki temeljijo na etnični zavesti, pripadnosti, specifičnih življenjskih slogih in kulturah – je ključno vplivala na nastanek in razvoj koncepta nacionalne države.² Ta koncept temelji na mitu etnične homogenosti, ki nacionalno državo opredeljuje kot etnično homogeno enonacionalno državo titularnega naroda.³ Z uveljavitvijo tega koncepta, ki je postal glavni organizacijski princip modernih družb, je etničnost pridobila družbeni pomen ter je postala temeljni kriterij za vključitev v titularni (naslovni) narod in za socialno vključenost v nacionalni državi, ki je sprejela obstoječe notranje socialne (etnične, socialne, razredne itd.) stratifikacije in neenakosti ter gradila na njih. Kdor je prepoznan kot pripadnik titularnega naroda, je (postal) eden izmed »naših«, tisti, ki niso (bili) sprejeti kot pripadniki tega naroda, so (postali) »drugi«, ki so (bili) pogosto izključeni iz »večine«; v najbolj skrajnih primerih so države celo poskušale uničiti svoje manjšine. Nekatere države so uradno znikale obstoj manjšin, druge so jih formalno priznale in jim včasih dodelile poseben status in zaščito. Nastanek nacionalnih držav je v Evropi ustvaril (tradicionalne) narodne manjšine, kot jih poznamo, razvoj konceptov nacionalne države in dejanski razvoj posameznih držav ter njihova vloga v mednarodni skupnosti pa so pogojevali zgodovinski razvoj zaščite narodnih manjšin.⁴

Tradicionalne narodne manjšine predstavljajo v sodobnih družbah le del obstoječe etnične raznolikosti, ki nenehno narašča. Migracije (tako legalne kot ilegalne) v globaliziranem svetu (v katerem se mobilnost ljudi v zadnjih desetletjih povečuje) so ključni dejavnik naraščajoče etnične raznolikosti v

priseljenskih družbah – v okoljih, ki iz različnih razlogov pritegujejo imigrante. Emigrantske družbe se soočajo z drugačnimi izzivi. Nakazila izseljencev sprva prispevajo k izboljšanju življenja in družbene situacije lokalnih populacij: transfer tehnologij, investiranje izseljencev v gospodarstvo in infrastrukturo ter tudi intenzivnejša komunikacija, izmenjava in sodelovanje z družbami, v katere se izseljenci izseljujejo, lahko prispevajo k hitrejšemu ekonomskemu in družbenemu razvoju njihovih izvornih okolij. Hkrati intenzivno in množično izseljevanje vpliva na prebivalstvo, njegovo socialno, starostno in spolno strukturo, kar lahko poveča ekonomske probleme (že tako ekonomsko in socialno deprivilegiranih) skupnosti, v najslabšem primeru pa povzroči tudi depopulacijo posameznih območij.⁵

Spreminja se narava migracij. Poleg tradicionalnih ekonomskih in političnih (tudi z vojno spodbujenih) migracij, ki so lahko legalne ali ilegalne, opazamo primere, ko se ljudje – pogosto izobraženi in ekonomsko (relativno) preskrbljeni – izseljujejo v svet zaradi različnih osebnih razlogov (na primer boljši delovni pogoji in večje možnosti za ustvarjalnost in inovativnost, prijatelji in partnerji, ki jih spoznajo na socialnih omrežjih, želja živeti v drugačnem okolju itd.). Pričakujemo, da bodo družbeni problemi in negativni trendi razvoja v različnih okoljih, stopnjevanje podnebne in ekološke krize (suša, salinacija, širjenje puščav, izginjanje ledu na polih, dviganje oceanske ravni itd.) v različnih delih sveta povzročili porast ekoloških in klimatskih migracij, v katerih bodo svoje domove zapustile desetine milijonov (novih) migrantov, ki jih lahko opredelimo kot klimatske in/ali ekološke begunce.⁶

Kljub staranju prebivalstva v razvitih državah, ki terja stalen pritek imigrantov za ohranjanje ravni (družbenega) razvoja in življenjskega standarda ter so zato te države odvisne od priliva priseljencev,⁷ mit o etnični homogenosti nacionalnih držav še dominira (javni) diskurz in percepcije ter uradne (etnične, migracijske in integracijske) politike. Zlasti nacionalistični politiki (ki promovirajo mit o etnični homogenosti kot temelj »narodne enotnosti« in »nacionalnih interesov« s ciljem vzpostaviti oziroma nadaljevati svoj monopol nad državo in družbo ob hkratnem izključevanju »drugih«), a tudi politiki z drugih političnih in ideoloških »taborov« (ki se jim mit zdi koristen) ter javnost (izpostavljena temu mitu v procesu politične socializacije prek medijev in izobraževalnega sistema) naraščajočo raznolikost še naprej smatrajo za grožnjo (»tradicionalni«) dominantni kulturi določene družbe, ker se bojijo, da bi lahko ogrozila in spremenila naravo te kulture oziroma dominantne »tradicionalne« identitete (kot jo vidijo sami). Zato se jim zdijo etnične, jezikovne, verske in kulturne raznolikosti ter zlasti zahteve nekaterih specifičnih skupnosti, da država uradno prizna njihov obstoj in jih zaščiti ter sprejme in podpre obstoječe raznolikosti in njihovo

izražanje (na primer kulturne dejavnosti etničnih in verskih skupnosti itd.), nepotrebne in jih razglašajo za nepotrebne stroške in zaplete, ki lahko negativno vplivajo na delovanje in učinkovitost nacionalne države in njenih institucij.

Zagovorniki multi-/interkulturalizma (na primer Kymlicka 1995, 220; Taylor 1992 in 1994, 75–106) dojemamo etnično pluralnost in raznolikost kot pomemben segment družbene raznolikosti ter kot družbeno realnost in dejansko stanje. Zlasti poudarjamo in cenimo bogastvo multikulturnih okolij, ki se izraža na različne načine in v različnih oblikah (na primer bogastvo tradicionalnih in novih jedi ter kuhinj, obrti, znanj, veščin, kulturnih in drugih tradicij in praks itd.) ter predstavlja pomembne primerjalne prednosti teh okolij.

Glede na pomen in možen vpliv pluralnosti, asimetrij in raznolikosti na družbene procese in razvoj v kompleksnih družbah bi pričakovali, da bodo vprašanja, povezana z razumevanjem in upravljanjem različnosti ter integracijo (na primer integracijske politike in ukrepi), pomembne in stalne teme politike in javnega diskurza, vendar se to zgodi le redko in še to večinoma v kriznih situacijah, ko se pokaže potencialna destruktivnost nezadostnega poznavanja in razumevanja ter neustreznega urejanja in upravljanja teh vprašanj. Posledično ta vprašanja v večini okolij ne spadajo med pomembnejše raziskovalne teme (zlasti v družboslovju in humanistiki), zato njihovo raziskovanje ni zadostno financirano. Tudi zato pluralnosti in raznolikosti ter zlasti etnično pluralnost (večetničnost in večkulturnost/multikulturnost) zlorabljajo in zlonamerno interpretirajo nacionalistični politiki, gibanja in stranke za politično mobilizacijo (svojih podpornikov) ter propagiranje nestrpne, izključujoče, nacionalistične in/ali ksenofobne retorike, diskurzov in politik v raznolikih okoljih.

Na drugi strani »demokratični« politiki in intelektualci (zlasti tisti, ki se razglašajo za liberalce in levičarje), mednarodne institucije in institucije Evropske unije ter nekatere vlade propagirajo (družbeno) vključevanje, multi-/interkulturalizem, integracijo in upravljanje različnosti ter jih v nekaterih okoljih (na primer Kanada, skandinavske države itd.) vključujejo v uradne politike. Boljše poznavanje omenjenih pojavov (pluralnosti, asimetrij in raznolikosti) ter konceptov, ideologij in politik ter ozaveščanje javnosti o njihovem pomenu za stabilen razvoj raznolikih družb ocenjujemo kot pozitivne trende, a žal njihovi rezultati – kljub nekaterim pomembnim dosežkom – (še) ne dosegajo optimističnih pričakovanj. Čeprav gre za notranje raznoliko imigrantsko družbo, so Kanado tradicionalno obravnavali predvsem kot dvoskupnostno (bikomunalno) državo ter poudarjali odnose, razlike in delitve med anglofonsko in frankofonsko skupnostjo, ki v mnogočem še vedno pogojujejo kanadsko politiko. Dejansko ti skupno-

sti predstavljata le delček (etnične in kulturne) pluralnosti in raznolikosti v Kanadi, kjer živijo še prvi narodi kot domorodne skupnosti in zlasti v svetovljanskih okoljih (vele)mest priseljenci iz vsega sveta. Kanadski multikulturalizem je bil ključen za obstoj, ohranitev in razvoj njihovih kultur in identitete, pa tudi za njihovo integracijo v kanadsko družbo (na primer Suarez in Requejo Coll 2005; Temelini 1999, 73–84; Yurdakul in Bodemann 2007).

Kanadski multikulturalizem je vplival tudi na zasnovo in razvoj evropskih politik, saj je večina držav (celo tiste, ki ne priznavajo obstoja manjšin) kljub odporom vsaj nekatere elemente multi- in/ali interkulturalizma uvedla v svoje kulturne, etnične in (i)migracijske politike. Poleg standardov zaščite pripadnikov (tradicionalnih) narodnih manjšin, ki so se oblikovali v okviru Sveta Evrope, so se počasi in postopno začeli razvijati tudi standardi zaščite priseljencev in zlasti delavcev migrantov, ki pa še dolgo ne bodo dosegli mednarodnih pravnih standardov zaščite narodnih manjšin, saj tak razvoj terja voljo in sodelovanje vseh relevantnih akterjev ter širok družbeni konsenz. Z vidika multikulturalizma ter uspešnega urejanja in upravljanja obstoječe in naraščajoče raznolikosti bi bilo zaželeno, da bi standardi zaščite priseljencev čim prej dosegli standarde varstva in raven (posebnih) pravic narodnih manjšin. Pri tem se je treba zavedati, da imajo pravice pripadnikov manjšin, ki jih mednarodni dokumenti in nacionalne zakonodaje praviloma opredeljujejo kot njihove individualne pravice, tudi svoje kolektivne dimenzije, saj jih lahko pripadniki manjšin uspešno uresničujejo le v skupnosti z drugimi pripadniki te manjšine (na primer Žagar 1997, 29–48). Kljub številnim pobudam in prizadevanjem je posamezne elemente kolektivnega manjšinskega varstva uvedlo le nekaj držav, nobena dvojne – kolektivne in individualne – narave manjšinskega varstva ni uveljavila v celoti. Evropska unija priznava pomen kulturne raznolikosti, kar se odraža v njenih pogodbah od Maastrichtske pogodbe naprej, pa tudi v različnih politikah, zlasti v politikah in programih za promocijo jezikovne in kulturne raznolikosti v izobraževanju in kulturi.⁸ Čeprav Evropska unija tem temam namenja manj pozornosti kot ekonomskim in političnim vprašanjem, je z razglasitvijo leta 2008 za leto medkulturnega dialoga pokazala, da se zaveda njihovega pomena.

Družbena vključenost, temelječa na načelih nediskriminacije in enakosti ter človekovih pravicah in svoboščinah, je ključna vsebina multi- in interkulturalizma ter integracije. Različni koncepti in politike (socialne) vključenosti so bili ključni modeli socialne države, ki so se uveljavili v specifičnih okoljih; vplivali so na oblikovanje, vsebino in razvoj konceptov, politik in praks integracije manjšin in njihovih pripadnikov, imigrantov in njihovih skupnosti ter zlasti na (i)migracijske politike držav. Države, ki so imigrante

obravnavale kot »gostujoče delavce« (*Gastarbeiter, guest workers*), so nekaj pozornosti namenile njihovemu vključevanju na trg dela, socialni varnosti in pokojninskemu zavarovanju ter njihovi ekonomski enakopravnosti in statusu, niso pa se ukvarjale z njihovo polno integracijo v imigrantsko družbo, ker so verjele, da se bodo kmalu vrnili v svoja izvorna okolja. Vendar je večina »gostujočih delavcev« ostala, pripeljala svoje družine ali si jih ustvarila, zato v imigrantskih družbah najdemo že drugo ali tretjo, celo četrto generacijo priseljencev. To terja ponovno proučitev in revizijo migracijskih in integracijskih strategij, politik in praks v teh državah. Države, ki so priseljence privabile in/ali sprejele, da bi ti tam ostali trajno (ali vsaj za daljše obdobje), so oblikovale drugačne in zelo različne migracijske strategije in politike. Nekatere so uporabile politike odprte diskriminacije, izključevanja in segregacije priseljencev ali politike njihove (neprostovoljne/prisilne) asimilacije, ki jih zdaj štejejo za nesprejemljive z vidika demokratičnih standardov in za kršitev človekovih pravic. Za sprejemljivo tudi po našem mnenju lahko velja prostovoljna asimilacija imigrantov, če odločitev zanjo ni posledica izključenosti, marginalizacije, prikrite ali odkrite diskriminacije ali celo prisile ter če asimilacija dejansko prispeva k njihovi polni integraciji in enakosti. Najbolj zaželena pa je prostovoljna, enakopravna in polna integracija priseljencev (in njihovih skupnosti) v imigrantske družbe, ki temelji na človekovih pravicah in svoboščinah ter konceptih, strategijah in politikah multi-/interkulturalizma, kar zagotavlja njihovo dejansko (ekonomsko, socialno, kulturno itd.) enakopravnost in enakost. Različne pristope ter koncepte vključevanja in integracije imigrantov predstavljamo v nadaljevanju.

Že na tem mestu pa velja omeniti različne percepcije migracij in integracije v posameznih okoljih v Evropi ter njihov vpliv na družbene strukture, kulture in naravo gostiteljskih družb. Zlasti po 11. septembru 2001 so pogoste skupne značilnosti teh percepcij strah (pred neznanim in drugačnostjo) in večinoma neutemeljene (negativne) reakcije, ki opozarjajo na varnostna tveganja in dileme ter neuspešnost obstoječih (i)migracijskih in integracijskih strategij, politik in praks. Sprašujejo se o (dejanski) absorpcijskih zmogljivostih gostiteljskih družb in poudarjajo strah, da vse intenzivnejše migracije lahko ogrozijo njihovo (obstoječo) družbeno strukturo in odnose, kulturo, naravo in identiteto. Iz takšnih percepcij in reakcij izvirajo zahteve po zmanjšanju in »uspešnejšem« restriktivnem upravljanju migracij, ki naj zmanjša število imigrantov in prepreči ilegalne migracije, v mnogih okoljih pa se krepi nestrpnost in ksenofobija do priseljencev in njihovih skupnosti ter do »drugačnih« nasploh.⁹

Zagovorniki omenjenih negativnih percepcij in reakcij pozabljajo, da je zgodovina človeštva v veliki meri zgodovina migracij ter da so migracije

običajni družbeni in zgodovinski pojavi v posameznih (mikro) okoljih in globalno, ki danes prispevajo k naraščajoči raznolikosti sodobnih družb. Očitno se ne zavedajo demografske realnosti Evrope, ki zaradi staranja prebivalstva za ohranjanje življenjskega standarda ter stabilen družbeni in ekonomski razvoj potrebuje stalen dotok priseljencev. Zato pričakujem, da bodo koncepti, strategije in politike multi- in interkulturalizma ter integracije in upravljanja različnosti ostali družbeno relevantni ter postajali še pomembnejši.

2 Integracija: koncepti, njihova evolucija in teoretični okvir

Integracijo bi lahko opisali kot skupek pristopov, konceptov, strategij, politik, programov in ukrepov, ki naj zlasti omogočijo vključevanje imigrantov in priseljenjskih skupnosti v gostiteljske (imigrantske) družbe, pa tudi vključevanje pripadnikov marginaliziranih skupnosti in teh skupnosti v njihova širša družbena okolja. Ti koncepti in politike so se razvijale zlasti v zadnjih petih ali šestih desetletjih ter predstavljajo alternativo konceptom in politikam segregacije in neprostoVOLjne asimilacije, ki so obstajali v preteklosti in niso dali zelenih rezultatov, poleg tega pa (kot že omenjeno) z vidika človekovih pravic in demokratičnih standardov danes niso več dopustni. Njihovo evolucijo je zato treba obravnavati v kontekstu razvoja človekovih pravic po drugi svetovni vojni, ko so se vzpostavili mednarodni (univerzalni in regionalni/celinski) in nacionalni standardi človekovih pravic in varstva manjšin. Mednarodna skupnost je mir in uresničevanje človekovih pravic razglasila za temeljna cilja.¹⁰ Zato ne preseneča, da so Evropska unija in številne evropske države družbeno vključevanje in integracijo razglasile za svoja cilja.

Moja definicija (družbene) integracije je širša od »tradicionalnih« definicij, ki ta koncept omejujejo na integracijo priseljencev. Integracijo definiram kot kontinuiran proces prostovoljnega, enakopravnega in polnega vključevanja vseh posameznikov, še posebej marginaliziranih, kot so imigranti, pripadniki manjšin in deprivilegiranih družbenih ter posebnih skupin, pa tudi specifičnih skupnosti in skupin (kot kolektivnih entitet – zlasti tistih, ki so marginalizirane ali podvržene diskriminaciji) v družbe, v katerih živijo. Temelji tega postopnega in kontinuiranega procesa so človekove pravice in svoboščine, vključno z manjšinskimi pravicami, ter načela demokracije, solidarnosti, enakopravnosti in (socialne) pravičnosti. Človekove pravice in svoboščine ter ustrezno varstvo manjšin in njihovih pripadnikov štejemo za kriterije razvitosti demokracije, zato bi morale demokratične družbe uveljaviti najvišje standarde na teh področjih ter uradno

in dejansko priznati in spoštovati obstoj različnosti, posledično pa tudi vzpostaviti ustrezno urejanje in upravljanje različnosti.¹¹ Strategije, politike in sami procesi integracije bi morali upoštevati različne situacije, izhodiščne položaje in specifične interese posameznikov in specifičnih skupin ter omogočiti njihovo svobodno, prostovoljno in enakopravno vključevanje v družbene procese in odnose ter njihovo polno integracijo. Zato morajo biti integracijske politike in ukrepi osredotočeni tako na posameznike kot na skupine in kolektivne razsežnosti vključevanja in integracije. Preprečiti morajo diskriminacijo, socialno izključenost, izolacijo in marginalizacijo posameznikov in specifičnih (zlasti manjšinskih) skupnosti ter oblikovati in promovirati ukrepe, programe in dejavnosti za enakopravno in prostovoljno integracijo brez asimilacijskih pritiskov.

Za uspešno integracijsko politiko je potrebna aktivna vloga držav, ki morajo – skladno s svojimi možnostmi in zmogljivostmi – zagotavljati, promovirati in razvijati primerne pogoje za prostovoljno, enakopravno in polno integracijo vseh posameznikov in skupin, vključno z manjšinskimi skupnostmi. Integracijske politike morajo biti kontinuirani in dinamični demokratični procesi, ki v sleherni pluralni in raznoliki družbi terjajo stalno, aktivno in enakopravno participacijo vseh subjektov – posameznikov in skupin (kot kolektivnih entitet), vključno s priseljenci in pripadniki različnih manjšin. Da bi zagotovili njihovo učinkovitost, se morajo integracijske politike nenehno spreminjati, prilagajati spremenjenim razmeram in se razvijati, njihova evolucija in razvoj pa morata temeljiti na procesu evaluacije, ki mora poleg spreminjajočih se razmer in položaja posameznikov in skupnosti upoštevati tudi obstoj različnih potreb in interesov v določenem okolju (Žagar 2002b, 149). Koncepti, strategije, politike in dejanski procesi integracije so v sodobnih, pluralnih, asimetričnih in notranje raznolikih družbah zato ključni segmenti uspešnega urejanja in upravljanja različnosti (Žagar 2007, 6–37).

Predstavljena kompleksna definicija (družbene) integracije kot trajnega procesa je le ena izmed številnih definicij, ki jih najdemo v literaturi ter mednarodnih in nacionalnih pravnih in političnih dokumentih.¹² Med njimi navajamo eno, ki je močno vplivala na razvoj integracijskih politik v svetu. Definicija Ekonomskega in družbenega sveta OZN (ECOSOC) iz leta 1952 opredeli integracijo kot:

postopni proces, v katerem novi prebivalci postajajo aktivni udeleženci v ekonomskih, družbenih, državljanskih, kulturnih in duhovnih zadevah v novi domovini. Je dinamičen proces, v katerem se vrednote bogatijo v medsebojnem seznanjanju, pri-

lagajanju in razumevanju. Je proces, v katerem imajo oboji, tako priseljenci (migranti) kot njihovi sodržavljeni, možnost, da na svoj način prispevajo (k življenju skupnosti in družbenemu razvoju).¹³

Ta definicija poudarja temeljni cilj integracije, ki je bila zasnovana z namenom, da nadomesti do takrat prevladujoče koncepte segregacije in asimilacije priseljencev in vseh »drugih«, ki se po svojih značilnostih in identitetah razlikujejo od večinskega prebivalstva oziroma prevladujočih socialnih struktur. V posameznih okoljih in različnih zgodovinskih obdobjih so obstajali različni modeli, politike in prakse segregacije ter asimilacije. Ne glede na razlike med njimi so vsi stremeli k zmanjševanju raznolikosti in homogenizaciji specifičnih okolij in skupnosti, skladno z že omenjenim tradicionalnim konceptom (eno)nacionalnih držav. Z vidika integracije so segregacija in prisilna oziroma neprostovoljna asimilacija in homogenizacija nesprejemljive ter predstavljajo kršitev človekovih pravic. Kot alternative nesprejemljivim konceptom, strategijam, politikam in praksam ter posledicam segregacije in asimilacije so v različnih okoljih in kontekstih razvili različne koncepte, pristope, strategije, modele, politike in prakse integracije, ki bi jih lahko opisali kot državljanske (liberalno-državljske, civilne), skupnostne (komunitarne oziroma multikulturne) in liberalnopluralistične modele (liberalni pluralizem) (na primer Nikolić 2006, 10–20). Ti (moder- ni) koncepti in modeli integracije so bili razviti po drugi svetovni vojni in še posebej v šestdesetih/sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Opredeljujejo jih skupni temelji, značilnosti in cilji, ki so (ali bi vsaj morali biti) uradno priznanje in spoštovanje raznolikosti ter načela enakopravnosti kot podlag, okvirov in (pred)pogojev za prostovoljno in enakopravno sobivanje vseh posameznikov in skupnosti v specifičnem pluralnem okolju.

Demokracija, človekove pravice in temeljne svoboščine, vključno s pravicami in varstvom manjšin, solidarnost, enakopravnost, pravičnost in politika nediskriminacije bi morale biti skupne vsebine vseh konceptov, modelov, strategij in politik integracije, vključno z integracijo priseljencev. Za polno in enakopravno vključitev in integracijo priseljencev v imigrantsko družbo je v liberalno-državljskih modelih integracije, ki gradijo družbeno enotnost na demokratični politični naciji (ljudstvu) in državljanstvu, naturalizacija, ki pomeni pridobitev državljanstva države, v kateri živijo, ključna. Schnapperjeva (1995, 184) ta pristop ilustrira z besedami:

Država je najbolje opredeljena s svojim ciljem, ki je preseganje bioloških (oz. takšnih, ki so razumljene kot biološke), zgodovinskih,

ekonomskih, družbenih, verskih ali kulturnih posebnosti z državljanstvom; definiranje državljana kot abstraktnega posameznika, brez posebne identifikacije ali oznake, mimo ali prek njegovih specifičnih značilnosti. Moderna država je specifična, ker integrira vse prebivalce v skupnost državljanov in legitimizira svoje dejavnosti – kot svoj instrument – s to skupnostjo; to pomeni univerzalno volilno pravico – sodelovanje vseh državljanov pri oblikovanju njihove oblasti, pa tudi presojo, kako se oblast ureničuje.

Takšni (liberalno-državljanški) modeli integracije se ne ozirajo na etnične, kulturne, jezikovne, verske in druge raznolikosti, ki obstajajo v sleherni pluralni družbi. Strogo sledijo načelom nediskriminacije, enakopravnosti in absolutno enakega obravnavanja vseh (Rawls 1999, 11). V prepričanju, da omenjene raznolikosti in razlike nimajo vpliva na status posameznikov ter na njihov položaj in situacijo v javni sferi, jih ti modeli opredelijo kot zasebno sfero posameznika. Glede na pomen državljanstva za liberalno-državljanške modele integracije bi pričakovali, da bodo države, ki jih uvažajo, spodbujale in poenostavljale naturalizacijo priseljencev ter na ta način omogočale njihovo polno integracijo v družbo. Realnost je pogosto drugačna. V Franciji (ki velja za značilen primer liberalno-državljanškega modela) se je neuspeh tega modela integracijske politike pokazal med etničnimi nemiri leta 2005, ki sta jih v veliki meri povzročila nezadostno vključevanje in neuspešna integracija priseljencev ter drugih marginaliziranih posameznikov, ki ostajajo izključeni in so pogosto žrtve (odkrite ali posredne) diskriminacije; policijska brutalnost, ki je sprožila nemire, je bila le odsev opisane resničnosti. Zato ne preseneča, da so izgredniki poleg izboljšanja svojih socialnih in ekonomskih razmer zahtevali tudi ustrezne integracijske programe in ukrepe.

Komunitarni modeli integracije priznavajo, spoštujejo in upoštevajo obstoj raznolikosti in posebnih skupnosti. Spoštovanje in ustrezno obravnavanje, organiziranje in upravljanje teh različnosti štejejo za osrednje potrebe in naloge sodobnih pluralnih družb (Taylor 1994, 75–106). Zagovorniki teh modelov priznavajo in upoštevajo obstoj, potrebe in pravice oseb, ki pripadajo specifičnim skupnostim, in teh skupnosti kot kolektivnih subjektov ter si prizadevajo za njihovo posebno manjšinsko zaščito. Ti modeli pogosto postavljajo skupnosti in njihove pravice pred posameznike in njihove individualne pravice, kar je glavni očitek kritikov, ki opozarjajo na neskladje omenjenih modelov s koncepti (individualistične) liberalne demokracije (Nikolić 2006, 16). Med rešitvami, ki lahko prispevajo k boljšemu urejanju in upravljanju različnosti v sodobnih pluralnih družbah, komunitarni mo-

deli ponujajo decentralizacijo, prenos pristojnosti (devolucijo), avtonomijo, vzpostavljanje (administrativnih) meja in federalizacijo, pa tudi razdelitev in razpad obstoječih držav, kar lahko vodi k vzpostavitvi novih suverenih držav (Walzer 1997, 174). V idealnih razmerah so te rešitve dosegljive na miren in demokratičen način. Vendar pa ti modeli verjetno niso najprimernejši za zagotavljanje uspešne integracije priseljencev.

Liberalnopluralistični modeli integracije poskušajo kombinirati in povezati pozitivne elemente liberalno-državljskih in komunitarnih modelov. Tovrstni modeli integracije temeljijo na spoštovanju in uresničevanju človekovih pravic, vključno z manjšinskimi pravicami in priznavanjem specifičnih etničnih identitet, se bojujejo proti predsodkom in diskriminaciji, podpirajo protidiskriminacijsko zakonodajo ter terjajo spreminjanje in preobrazbo (državnih) institucij in kulture dominantne skupnosti na tak način, da postanejo prijaznejše in bolj odprte do kulturnih in drugih različnosti ter njihovega vključevanja. Koncepti nacionalne in državne identitete ter integracije bi morali postati strpnejši, vključujoči in po svoji naravi pluralistični. Kymlicka (1995, 176) tudi poudarja, da je pomemben element dejanskega vključevanja ustrezno predstavljanje geografskih območij in neteritorialnih (tudi volilnih) enot v javni sferi. Ob poudarjanju pravic in varstva manjšin ta koncept integracije etničnim in kulturnim skupinam omogoča vključevanje in enakopravno participacijo v družbi ter hkrati zagotavlja ohranjanje in razvoj njihove etnične in kulturne identitete. Nikoličeva (2006, 19) zato navaja:

Uspešna integracija terja pripravljenost obeh, manjšine in večine, torej dvosmerni pristop. Večina mora razumeti, da je uspešna integracija manjšine koristna za družbo kot celoto, saj omogoča boljši splošni družbeni in ekonomski razvoj. Hkrati pa si mora tudi manjšina sama prizadevati za svoje polnomočenje.

Kompleksen model integracije, ki smo ga predstavili, bi torej lahko uvrstili med liberalnopluralistične modele. Vendar drugače kot drugi modeli v tej skupini, ki so osredotočeni zgolj na individualne manjšinske pravice, poudarja tudi njihovo kolektivno razsežnost. Menimo, da so manjšinske pravice po svoji naravi hkrati individualne in kolektivne, zato bi morale zagotavljati ustrezno zaščito, status in (družbeni) položaj tako posameznikom, ki pripadajo določenim manjšinskim skupnostim, kot tudi tem skupnostim kot kolektivnim entitetam. Zato našo definicijo (družbene) integracije in na njej sloneč model integracije lahko opredelimo kot »integralno integracijo« in »vseobsegajoči model (družbene) integracije«. Pomembna

značilnost tega modela integracije je, da upošteva in vključuje tako posameznike, ki pripadajo različnim manjšinam in specifičnim skupinam, ter njihove potrebe in interese kot tudi različne manjšine in specifične skupnosti ter njihove skupne potrebe in interese; model torej upošteva in vključuje tako individualno kot kolektivno dimenzijo integracije, kar je bistveno, ker smo ljudje družbena bitja. Kar zadeva standarde, vsebino in okvire, morata takšen model in na njem temelječa politika integracije temeljiti na spoštovanju človekovih pravic, ki vključujejo tudi manjšinske pravice in ustrezno varstvo manjšin, na demokratičnih načelih, na enakopravnosti, nediskriminaciji, strpnosti in solidarnosti, na socialni pravičnosti, na demokratičnem vključevanju in (družbeni, ekonomski in politični) participaciji ter na vladavini prava (na primer Bešter 2006, 71). Za uspešno integracijo so potrebni medsebojno spoštovanje, priznavanje in upoštevanje, koordiniranje in sodelovanje vseh relevantnih akterjev, kot so država in njene institucije, javne in zasebne institucije, zlasti tiste z javnimi pooblastili, mediji, institucije, organizacije in združenja ter nasploh vsi akterji civilne družbe, vključno z ekonomijo (podjetja in družbe), pa tudi posamezniki in skupnosti, ki jih v procesu integracije želimo vključiti v družbo. V idealni situaciji bi v procesih družbene integracije sodelovali vsi prebivalci države ter vse oblike družbenega organiziranja v njej. Posebej pomembno je zagotavljanje (socialnih, ekonomskih, političnih in pravnih) pogojev za aktivno, prostovoljno, enakopravno in (po)polno vključevanje in sodelovanje vseh posameznikov, vključno s pripadniki manjšinskih skupnosti, migranti in drugimi specifičnimi skupinami, ter skupnosti in skupin, kar bi moralo biti neposredna obveznost in odgovornost države.

3 Upravljanje različnosti v demokratični družbi: krilatica ali dejanska alternativa?

Učinkovite integracijske politike in uspešne procese družbenega vključevanja štejemo za ključne elemente in predpogoj uspešnega upravljanja različnosti, ki ga lahko opredelimo kot skupek konceptov, pristopov, strategij, politik, programov, ukrepov in aktivnosti, ki naj omogočajo in zagotavljajo enakopravnost, enake možnosti, participacijo in vključevanje v vse sfere družbenega, ekonomskega in političnega življenja (zasebnega in javnega) vsem posameznikom, skupnostim in skupinam, vključno z migranti, pripadniki vseh manjšin in manjšinskimi skupnostmi. Uspešno upravljanje različnosti, družbeno vključevanje in integracija morajo omogočati ohranjanje, sobivanje in razvoj specifičnih značilnosti, kultur in identitet, prav tako njihovo interakcijo in sodelovanje, pa tudi njihovo transformacijo in

razvoj novih kultur in identitet. Zato so potrebni strategije, politike, ukrepi, programi in aktivnosti za preprečevanje socialne izključenosti, stereotipizacije, diskriminacije, rasizma in ksenofobije ter hkrati za spodbujanje in promocijo strpnosti, vključevanja in enakopravnega sodelovanja, interkulturalne vzgoje in izobraževanja, poznavanja raznolikosti, prostovoljne in polne integracije, temelječe na priznavanju in upoštevanju raznolikosti in posebnih identitet, ekonomskega in socialnega razvoja itd. Ko gre za integracijo priseljencev, ki predstavlja jedro tradicionalnih integracijskih politik, ta vključuje zlasti pomoč takoj po njihovem prihodu v državo gostiteljico, poučevanje uradnega in drugih jezikov te države, zagotavljanje koristnih informacij ter izobraževalne programe in usposabljanje, ki omogočajo in olajšujejo njihovo vključevanje in polno integracijo ter pripadnost novemu okolju (Bešter 2006, 73–74). Ker so konflikti normalni pojavi v slehernem pluralnem okolju, morata uspešno urejanje in upravljanje različnosti, kate-rega ključna sestavina je integracijska politika, vzpostaviti in razvijati tudi funkcionalne mehanizme, institucije in procedure za preprečevanje, upravljanje in razreševanje kriz ter konfliktov.

Tako opredeljeno upravljanje različnosti lahko predstavlja najširši okvir in koncept za urejanje in upravljanje vseh družbeno relevantnih pluralnosti, raznolikosti in asimetrij v sodobnih družbah, ki mora vključevati potrebne strategije, politike, ukrepe, programe in dejavnosti. Zgodovinski razvoj v preteklih treh desetletjih kaže, da je treba v okviru upravljanja različnosti posebno pozornost nameniti etničnemu in kulturnemu pluralizmu, odnosom, zaščiti manjšin ter preprečevanju, upravljanju in/ali razreševanju kriz in konfliktov, zlasti tistih, ki veljajo za etnične krize in konflikte. Čeprav je poimenovanje »upravljanja različnosti« do neke mere naključno, odraža njegov namen in vsebino. V kontekstu razprav o multi- in interkulturalizmu ter upravljanju in razreševanju kriz in konfliktov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je kazala potreba po razvoju koncepta, ki bi pluralnim in notranje raznolikim družbam omogočil uspešno urejanje in upravljanje različnosti in asimetrij, ki v njih obstajajo. Za njegovo poimenovanje se je (tudi kot slogan) uveljavil termin »upravljanje različnosti«, ki so ga že uporabljali v politiki ter različnih strokah, vedah in področjih. V naravoslovju, zlasti v biologiji in ekologiji, ga uporabljajo v kontekstu ohranjanja in upravljanja biološke raznolikosti (biodiverzitete/biotopov) ter obstoječih virov, ki so ključni za prihodnji razvoj in preživetje. V ekonomiji, upravi in sploh v družboslovju se uporablja v zvezi z upravljanjem naravnih in človeških virov ter delovne sile, ki je etnično, jezikovno in kulturno raznolika, pa tudi s preprečevanjem vseh vrst in oblik diskriminacije.¹⁴

Poleg notranje pluralnosti, raznolikosti in asimetričnosti posameznih okolij, zlasti držav in družb v njih, obstajajo tudi razlike med državami in

družbami, kar moramo upoštevati pri upravljanju različnosti in njegovem proučevanju.¹⁵ Tradicionalni postmoderni pristopi, ki pozornost posvečajo posameznim specifičnim segmentom (pojavom) in njihovim značilnostim, se pogosto izkažejo za neprimerne, ker je treba za uspešno upravljanje različnosti poleg specifik upoštevati tudi celotno, globalno sliko z vsemi njenimi razsežnostmi in relevantnimi (družbenimi) konteksti. Učinkovito upravljanje različnosti mora zagotavljati normativni in dejanski okvir, ki omogoča ugotavljanje, izražanje, priznavanje, urejanje in upravljanje vseh obstoječih in potencialnih družbeno relevantnih raznolikosti in asimetrij ter izražanje interesov vsem akterjem, ki se želijo vključevati v družbene in politične procese (vključno z odločanjem) ter v njih uresničiti svoje interese. Upravljanje različnosti kot kontinuiran dinamičen proces mora upoštevati družbeno situacijo in pogoje ter zlasti položaj, potrebe, interese, pravice in tudi dolžnosti/obveznosti ter dejanja vseh potencialnih akterjev, tako kolektivnih entitet (z njihovimi formalnimi in neformalnimi oblikami organiziranja) kot posameznikov. Obstoječi (politični) sistemi držav, s svojimi institucijami in pravnim redom, pa bi morali zagotavljati normativne in institucionalne okvire za kontinuirane procese izražanja, usklajevanja, harmonizacije in uresničevanja različnih interesov ter za formulacijo (usklajenih) skupnih interesov. Upravljanje različnosti lahko predstavlja učinkovito orodje za oblikovanje, promocijo in krepitev družbene kohezije, ki v pluralnih družbah temelji na priznavanju in spoštovanju obstoječih in potencialnih asimetrij, razlik in raznolikosti, ob upoštevanju dejstva, da družbe in njihovi segmenti niso statične in nespremenljive; družbe in vsi pojavi v njih so dinamični procesi s časovno in prostorskimi dimenzijami, za katere sta značilni kontinuirana evolucija in transformacija. Zato mora upravljanje različnosti zagotavljati demokratično izražanje, usklajevanje in koordinacijo vseh zaznanih in izraženih interesov ter omogočati formulacijo skupnih interesov, ki jih sprejemajo vsi ali skoraj vsi v družbi ter so zato dolgoročni temelj notranje kohezije in stabilnega razvoja raznolikih družb. Odsotnost skupnih interesov, ki povezujejo in usmerjajo skupno delovanje posameznikov in kolektivnih entitet, lahko povzroči primanjkljaj družbene kohezije ter prispeva k eskalaciji napetosti, kriz in konfliktov, še posebej v primerih, ko specifične kolektivne entitete, zlasti manjšine in posamezniki, menijo, da so izkoriščane in diskriminirane. Zato morajo biti nujne komponente uspešnega upravljanja različnosti tudi visoki standardi človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter ustrezna zaščita vseh manjšin in drugih specifičnih skupnosti ter njihovih pripadnikov. Dodatna nujna elementa in

hkrati predpogoja uspešnega upravljanja različnosti sta uspešno vključevanje in družbena integracija, ki sta že bila predstavljena v prispevku.

Ker so raznolikosti, asimetrije, različni in včasih konfliktni interesi ter posledično možne eskalacije konfliktov normalni pojavi v pluralnih družbah, bi morale uspešno upravljanje različnosti vedno vključevati tudi strategije, mehanizme in institucije, politike, ukrepe, programe in dejavnosti za preprečevanje, upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov, katerih bistvena sestavina so preventivni ukrepi in dejavnosti, ki naj preprečijo zaostrovanje in eskalacijo kriz in konfliktov. Praksa in raziskovanje sta namreč potrdila, da sta upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov najenostavnejša in najuspešnejša, kadar so pravočasno in uspešno izpeljani preventivni ukrepi in dejavnosti. Ker preventivne dejavnosti niso vedno pravočasne in uspešne, mora upravljanje različnosti vključevati tudi strategije, politike, ukrepe in dejavnosti za upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov v fazi zaostrovanja in eskalacije ter v pokonfliktnih situacijah in družbah. Slednji naj bi se osredotočali na obnovo in razvoj ekonomije in infrastrukture, na rehabilitacijo, obnovo in razvoj poškodovanih in uničenih socialnih omrežij, struktur in odnosov, na uresničevanje in promocijo (najvišjih standardov) človekovih pravic in svoboščin, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom manjšin, na demokratizacijo, povrnitev zaupanja in ponovno vzpostavitev pogojev in okvirov za sobivanje in sodelovanje, kar terja predvsem nenehno oblikovanje, graditev in krepitev ter razvoj skupnih interesov, ki predstavljajo temelj enakopravnega sodelovanja v pluralnem okolju. V pokonfliktnih situacijah se takšne celovite strategije upravljanja različnosti lahko izkažejo za uspešnejše in produktivnejše orodje za ponovno vzpostavitev, obnovo in razvoj pluralnih in notranje raznolikih okolij in družb ter razumevanja, sožitja in resnično enakopravnega sodelovanja v njih, kot to velja za koncepte, strategije, politike in ukrepe kazenskega prava in kaznovalne pravičnosti ter rekondilicije (sprave in poravnave prek komisij za resnico in pravičnost), ki se praviloma ne osredotočajo na dolgoročno sožitje in sodelovanje na podlagi poudarjanja, formuliranja in razvoja skupnih interesov.

4 Zaključek

Zapisano lahko sklenemo z ugotovitvijo, da sta v tem času upravljanje različnosti in integracija kot njegov sestavni del bolj politična slogana kot skupek izdelanih in uspešnih strategij, politik, ukrepov in dejavnosti. V nekaterih mikrookoljih in relativno dobro integriranih družbah pa v določenih situacijah opažamo postopen razvoj (i)migracijskih in drugih

politik, v katerih lahko prepoznamo posamezne elemente in segmente uspešnega upravljanja različnosti. Raziskovanje in analiza dogajanja in (pogosto tragičnega) zgodovinskega razvoja na Balkanu v zadnjih desetletjih razkrivata, kako usodno je (bilo) pomanjkanje (ali celo popolna odsotnost) univerzalne dolgoročne strategije upravljanja različnosti, ki bi opredelila ključna načela, cilje, elemente, ukrepe in aktivnosti upravljanja različnosti ter hkrati vzpostavila učinkovit sistem zgodnjega odkrivanja in opozarjanja na napetosti, krize in konflikte, ki bi pravočasno zaznal njihovo zaostrovanje in eskalacijo v vsakem okolju (na vseh ravneh). Šele tak sistem bi omogočil pravočasno reakcijo in sprožil pobude in ukrepe za pravočasno oblikovanje, razvoj in aktivacijo preventivnih strategij, politik, ukrepov in dejavnosti. Menimo, da so v okviru uspešnega upravljanja različnosti najučinkovitejši preventivni mehanizmi, politike in strategije, ki nenehno potrjujejo, utrjujejo in razvijajo skupne interese, ki so nujni za kohezivnost raznolikih družb in enakopravno sodelovanje vseh relevantnih družbenih akterjev. Zato upamo, da bo ob spremljanju dogajanja in zaostrovanja kriz v svetu¹⁶ le prišel čas, ko se bodo vsi ti akterji (ali vsaj njihov zadostni in dovolj vpliven del) zavedali in strinjali, da uspešno upravljanje različnosti, kakršno je predstavljeno v tem prispevku, ni zgolj zaželen (dolgoročen in mogoče utopičen) cilj, temveč uresničljiva nujnost, vredna vsakršnih naporov in vložkov, ki pa bi bili skoraj zagotovo manjši od vseh mogočih negativnih posledic in škode, ki jo povzročijo nekontrolirane eskalacije kriz in konfliktov ter še zlasti njihovo preraščanje v nasilne spopade (vojne).

Opombe

- 1 Besedilo (Žagar 2008) je iz angleščine prevedla Meta Gostinčar-Cerar, priredil, predelal, skrajšal in posodobil pa ga je avtor prispevka.
- 2 Več o tem glej na primer v Anderson 1983; Macartney 1934, 192–211; Seton-Watson 1977; Smith 1986 in Žagar 1995, 143–164.
- 3 Ta koncept najenostavneje pojasni preprosta enačba: država = narod = ljudstvo (Hobsbawm 1990, 23).
- 4 V zgodovinskih tipih držav (od antike do novega veka) etničnost ni bila posebej pomembna za posameznikov družbeni položaj. Posamezniki so bili podaniki države in njenega vladarja, čigar vera – v Evropi in zunaj nje – je določala versko pripadnost državljanov. Etničnost, jezik in kultura niso bili pomembni, dokler so bili posamezniki lojalni državi, so redno plačevali davke in se niso upirali. V nacionalni državi so posamezniki, ki niso pripadali titularnemu narodu, postali »drugi« in manjšina, ki so jo pogosto razglasili za oviro zaželeni etnični homogenosti, ki so jo predstavili kot optimalno. V takšnem kontekstu so se razvijali koncept in standardi zaščite narodnih (in drugih) manjšin. Glej na primer v Žagar 2002a, 77–104.

- 5 Več o sodobnih globalnih migracijah in njihovih vplivih glej na primer v: Elliot in drugi 2008. Nakazila izseljencev in kasneje njihovo vračanje so lahko pomembni dejavniki v meddržavnih odnosih in ekonomskem razvoju (še posebej izseljenskih družb). Več o nakazilih emigrantov, njihovem reguliranju in prenosu glej na primer v Hernandez-Coss 2005a in 2005b; de Luna-Martinez in drugi 2006.
- 6 Klimatski in ekološki begunci so relativno nov globalni pojav, ki pridobiva pomen ter ima številne socialne in ekonomske razsežnosti, ki jih je treba šele raziskati in umestiti v globalni kontekst. Razsežnost in globino pojava morata prepoznati znanost in politika, ki morata poskrbeti za ozaveščanje javnosti. Trenutno se s problemom ukvarjajo predvsem civilna družba in nevladne organizacije, ki bodo, upamo, poskrbele za razvoj globalnega družbenega gibanja, ki se bo ukvarjalo z odpravo posledic globalnega segrevanja in reševanjem ekoloških problemov. Upamo, da bo količina relevantne znanstvene literature narasla tako, da bo lahko ponudila primerne alternative in rešitve. Za ilustracijo obsega in pomena problema prisilnih ekoloških in klimatskih migracij so pomembne ocene možnega števila ekoloških in klimatskih beguncev v svetu, ki so nezanesljive in se stalno spreminjajo. Če se bodo razvojni trendi v Bangladešu nadaljevali, bi število ekoloških in klimatskih beguncev s tega območja preseгло dvajset milijonov. Če dodamo še begunce iz drugih okolij, ki bodo morali zapustiti domove zaradi ekoloških problemov in katastrof, bo število tovrstnih migrantov še bistveno večje. Glej na primer Leane in von Tigerstrom 2005; internetni viri, na primer: Environmental migrant; *Wikipedia*; Sachs 2007; Rowling 2008; itd.
- 7 Problem starajočega se prebivalstva obstaja tudi v nekaterih manj razvitih deželah, ki se kot emigrantske družbe soočajo z znatnim odlivom prebivalstva in celo depopulacijo posameznih območij. Vendar te države na sedanji stopnji razvoja niso zmožne pritegniti toliko priseljencev (čeprav bi se morda vanje priselili imigranti iz še revnejših dežel), da bi uravnotežile negativen migracijski saldo. Zato potrebujejo alternativne pristope in strategije reševanja problema staranja prebivalstva, predvsem pa uspešne razvojne programe in politike, prilagojene specifičnim potrebam posameznih okolij. Če se bodo splošni pogoji izboljšali, bodo ta območja lažje pritegovala priseljence iz drugih regij in se uspešneje spopadala s staranjem prebivalstva.
- 8 Na primer Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti, podpisana 25. marca 1957, ki je stopila v veljavo 1. januarja 1958, navaja, da »za namene, navedene v 2. členu, bodo dejavnosti skupnosti vključevale tudi izobraževanje in šolanje za kakovost in razcvet kultur držav članic«. Člen 149(1) navaja: »Skupnost bo prispevala k razvoju kakovostnega izobraževanja s spodbujanjem sodelovanja med državami članicami in, po potrebi, s podporo njihovim dejavnostim, ob polnem spoštovanju odgovornosti držav članic za vsebino poučevanja in organizacijo izobraževalnih sistemov v njihovi kulturni in jezikovni raznolikosti.« Člen 149(2) kot glavno dejavnost skupnosti določa »razvoj evropske dimenzije v izobraževanju, zlasti skozi poučevanje in promocijo jezikov držav članic«. V tem kontekstu je še posebej pomemben 151. člen, ki navaja:
1. Skupnost bo prispevala k razcvetu kultur držav članic ob spoštovanju njihove nacionalne in regionalne raznolikosti in poudarjanju skupne kulturne dediščine.

2. Dejavnosti skupnosti bodo spodbujale sodelovanje med državami članicami in, po potrebi, spodbujale in nadgrajevale njihove dejavnosti na naslednjih področjih:
- prispevek k znanju in širjenju kulture in zgodovine evropskih ljudstev,
 - ohranjanje in varovanje evropske kulturne dediščine,
 - nekomercialna kulturna izmenjava,
 - umetniška in literarna produkcija, vključno z avdiovizualnim področjem.
- Te omembe kulturne raznolikosti dokazujejo, da Evropska unija priznava pomen teh vprašanj za skupno evropsko identiteto.
- 9 Poleg diskriminacije in sovraštva do priseljencev so v Evropi najpogostejše tarče diskriminacije, nestrpnosti in ksenofobije Romi in druge marginalizirane skupine, na primer homoseksualci.
- 10 Glej na primer Ustanovno listino Združenih narodov. Najbolj znan primer nesprejemljivih politik in praks neprostoVOLjne segregacije po drugi svetovni vojni je bila politika apartheida v Južni Afriki, ki sta jo obsodili mednarodna skupnost in OZN ter proti državi uvedli mednarodne sankcije. Intenzivna in široka javna (politična) kampanja je opozarjala na pravo naravo in nesprejemljive posledice apartheida in segregacije nasploh ter je poskusila mobilizirati javnost in pridobiti podporo za boj proti takim politikam in praksam. Čeprav so se mednarodne sankcije proti Južni Afriki zaradi specifičnih interesov držav, ki nočejo ogrozati svojih ekonomskih interesov, izkazale za manj učinkovite od pričakovanj, so pripomogle k spremembam in ukinitvi apartheida.
- 11 Kot minimalne skupne standarde bi v Evropi lahko šteli tiste, ki so se oblikovali v okviru Sveta Evrope (posebej še Evropsko konvencijo za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin in Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih), države pa velja spodbujati, da razvijejo in uveljavijo višje standarde.
- 12 Številne definicije integracije najdemo v literaturi ter političnih in pravnih dokumentih. Čeprav imajo določene skupne značilnosti, se razlikujejo v podrobnostih, ki odražajo specifične cilje in poglede njihovih avtorjev. Pregled definicij in konceptov integracije ter pomembnih dokumentov najdemo v doktorski disertaciji Romane Bešter 2006, 13–48.
- 13 Citirano v Best Settlement Practices (Canadian Council for Refugees 1998).
- 14 Več o tem na primer v Pierce Colfer 2005; Cope in Kalantzis 1997; Polese in Stren 2000; Riccucci 2002; Sako in Sato 1997; Shapiro in drugi 2005.
- 15 Za namen komparativne analize in lažjega razumevanja moramo družbe razlikovati glede na njihovo specifično naravo in druge kriterije. Tako lahko razlikujemo med predindustrijskimi, industrijskimi in postindustrijskimi družbami (ki jih pogosto imenujemo informacijske družbe), prav tako med predmodernimi, modernimi in postmodernimi družbami, govori pa se tudi že o postpostmodernih družbah.
- 16 Značilni primeri kriznih situacij in konfliktov, zaradi katerih so vprašanja, povezana z urejanjem in upravljanjem različnosti (kot so upravljanje etničnih in/ali verskih odnosov, človekove pravice in svoboščine, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom, migracije, vključevanje in integracija itd.) vzbudila zanimanje širše in tudi strokovne javnosti, so eskalacije kriz in konfliktov, ki so povzročili teroristične akcije in/ali so prerasli v vojne (v preteklosti na primer

Severna Irska in Velika Britanija, Španija, razpadanje Sovjetske zveze in Jugoslavije, v zadnjem obdobju krize in vojne na Bližnjem vzhodu – v arabskem svetu ter teroristični napadi v ZDA, Evropi, Turčiji, Afganistanu, Pakistanu itd.).

Literatura in viri

- Anderson, B., 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Best Settlement Practices. Settlement Services for Refugees and Immigrants in Canada. Canadian Council for Refugees, Montreal, February 1998, <http://www.web.net/~ccr/bpfina1.htm> (19. 2. 2016).
- Bešter, R., 2006. *Integracijska politika – politika integracije imigrantov: Teoretični model in študija primera Slovenije*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Charter of the United Nations (Ustanovna listina Združenih narodov), signed 26 June 1945, entered into force 24 October 1945, <http://www.un.org/aboutun/charter> (16 januarja 2016).
- Cope, B. in Kalantzis, M., 1997. *Productive Diversity: A New, Australian Model for Work and Management*. Pluto Press, Annandale.
- de Luna-Martinez, J., Isaku, E. in Barberis, C., 2006. *The Germany-Serbia Remittance Corridor: Challenges of Establishing a Formal Money Transfer System*. World Bank, Washington, D.C.
- Elliot, E., Payne, J. in Ploesch, P. (ur.), 2008. *Global Migration, Social Change and Cultural Transformation*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Environmental migrant, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_migrant (9. januarja 2016).
- European Charter for Regional or Minority Languages (Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih), adopted 5 November 1992, entered into force 1 March 1998, CETS No. 148, <http://www.conventions.coe.int> (9. januarja 2016).
- European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Evropska konvencija za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin – s spremembami, dopolnitvami in dodatnimi protokoli, ki jo običajno navajajo kar kot evropsko konvencijo o človekovih pravicah), signed 4 November 1950, entered into force 3 September 1953, CETS No. 5, <http://www.conventions.coe.int> (9. januarja 2016).
- Framework Convention for the Protection of National Minorities (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin), adopted 1 February 1995, entered into force 1 February 1998, CETS No. 157, <http://www.conventions.coe.int> (9. januarja 2016).
- Hernandez-Coss, R., 2005a. *The Canada-Vietnam Remittance Corridor: Lessons on Shifting from Informal to Formal Transfer Systems*. World Bank, Washington, D.C.

- Hernandez-Coss, R., 2005b. *The U.S.–Mexico Remittance Corridor: Lessons on Shifting from Informal to Formal Transfer Systems*. World Bank, Washington, D.C.
- Hobsbawm, E. J., 1990. *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kymlicka, W., 1995. *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford.
- Leane, G. in von Tigerstrom, B. (ur.), 2005. *International Law Issues in the South Pacific*. Ashgate, Aldershot.
- Macartney, C. A., 1934. *National States and National Minorities*. Oxford University Press, Humphrey Milford, London.
- Nikolić, S., 2006. *On the Road to Empowerment: The Role of Romani NGOs in Romani Integration in Macedonia*. M.A. thesis on file at the University of Sarajevo and University of Bologna.
- Pierce Colfer, J. C., (ur.), 2005. *The Equitable Forest: Diversity, Community, and Resource Management*. Resources for the Future, Center for International Forestry Research, Bogor, Washington, D.C.
- Polese, M. in Stren, R. (ur.), 2000. *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*. University of Toronto Press, Toronto.
- Rawls, J., 1999. *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
- Riccucci, N. M., 2002. *Managing Diversity in Public Sector Workforces*. Westview Press, Boulder.
- Rowling, M., 2008. Climate refugees in political pass-the-parcel. Environment, March 13, 2008. *Reuters*, London, <http://uk.reuters.com/article/environment-News/idUKL1084229020080313> (9. januarja 2016).
- Sachs, J. D., 2007. Climate Change Refugees (extended version): As global warming tightens the availability of water, prepare for a torrent of forced migrations. By Jeffrey D. Sachs on June 1, 2007, <http://www.sciam.com/article.cfm?id=climate-change-refugees-extended> (9. januarja 2016).
- Sako, M. in Sato, H. (ur.), 1997. *Japanese Labour and Management in Transition: Diversity, Flexibility and Participation*. Routledge, London, New York.
- Schnapper, D., 1995. The Idea of Nation. *Qualitative Sociology* 2, 18, 177–187.
- Seton-Watson, H., 1977. *Nations and States*. Methuen, London.
- Shapiro, D. L., Von Glinow, M. A. in Cheng, J. L. C., (ur.), 2005. *Managing Multinational Teams: Global Perspectives*. Elsevier JAI, Amsterdam, San Diego.
- Smith, A. D., 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford.
- Suarez, R. M. in Requejo Coll, F., 2005. *Democracy, Nationalism, and Multiculturalism*. Taylor & Francis, Routledge, London, New York.
- Taylor, C., 1992. *Multiculturalism and “The Politics of Recognition”: An Essay*. Princeton University Press, Princeton.
- Taylor, C., 1994. The Politics of Recognition. V: D. T. Goldberg (ur.) *Multiculturalism: A Critical Reader*. Blackwell, Oxford, 75–106.
- Temelini, W., 1999. Canada’s Multiculturalism Policy: Past, Present And Future – From a Canadian Policy to a World Philosophy. V: M. Žagar, B. Jesih in R. Bešter

- (ur.) *The Constitutional and Political Regulation of Ethnic Relations and Conflicts*. Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 73–84.
- Treaty Establishing the European Community (Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti), signed 25 March 1957, entered into force 1 January 1958, http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_EN.pdf (9. januarja 2016).
- Walzer, M., 1997. The Politics of Difference: Statehood and Toleration in a Multi-cultural World. *Ratio Juris* 2, 10, 165–176.
- Yurdakul, G. in Bodemann, Y. M. (ur.), 2007. *Citizenship and Immigrant Incorporation: Comparative Perspectives on North America and Western Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Žagar, M., 1995. Constitutions in Multi-Ethnic Reality. *Razprave in gradivo* 29–30, 143–164.
- Žagar, M., 1997. Rights of Ethnic Minorities: Individual and/or Collective Rights? Some New(er) Trends in Development and the (Universal) Nature of Human Rights—the European Perspective. *Journal of International Relations* 1, 4, 29–48.
- Žagar, M., 2002a. Some Newer Trends in the Protection and (Special) Rights of Ethnic Minorities: the European Context. V: M. Polzer, L. Kalčina in M. Žagar (ur.) *Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin* (Zbirka Slovenija in Svet Evrope, št. 21). Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, Avstrijski inštitut za vzhodno in jugo-vzhodno Evropo, Ljubljana, 77–104.
- Žagar, M., 2002b. Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 41, 136–171.
- Žagar, M., 2007. Diversity Management—Evolution of Concepts: International, Constitutional, Legal and Political Regulation and Management of Ethnic Pluralism and Relations, including Prevention, Management and/or Resolution of Crises and Conflicts as Components of Diversity Management. *Razprave in gradivo* 52, 6–37.
- Žagar, M., 2008. Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts. *European Yearbook of Minority Issues*, Vol 6, 2006/7 (©2008), 307–327.